

Kommentar till Ragnhild Nilssons ”Kommentar till professor Jonny Hjelm’s artikel ’Vetenskaplig ideologi-produktion – en kritisk granskning av urfolkismen i svensk forskning’”

Jonny Hjelm

Min analys av innehållet i Sametingets *Forskningspolitisk strategi* (SFS) samt Åsa Virdi Kroiks (2021) och Ragnhild Nilssons (2021) doktorsavhandlingar, gjord med utgångspunkt i Mats Lindbergs VDP-triad – publicerad i *Statsvetenskaplig tidskrift* nummer 2, 2024 – visar på grundläggande idémässiga likheter när det kommer till ”värden” (V), ”beskrivningar” (D) och ”handlingsrekommendationer” (P). Jag menar att innehållet i SFS och doktorsavhandlingarna – och annan refererad litteratur – illustrerar genomslaget för ideologin urfolkism. Det yttrar sig bland annat i en strävan hos forskare att producera kunskap som befäster bilden av att dagens same härstammar från den folkgrupp som funnits i Sápmi i minst 500 år och att detta urfolk har – som det skrivs i 2007 års urfolksdeklaration – ”behållit en del eller alla sina egna sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner”.

Urfolksrättsjuristen Mattias Åhrén är en av dem som framhållit att urfolkens distinkta annorlundahet, när det gäller sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner och historiska anknytning till ett särskilt territorium är avgörande för deras status som just urfolk (Åhrén 2016 och 2023). Det är enligt min mening en viktig förklaring till att Nilsson fokuserar renskötseln, sijten och samebyn – ”...den mest samiska av alla organisationer och institutioner...” – som Svenska Samernas Riksförbund förklarade i en ideologisk text utgiven

1986 (se Åhrén 1986, en viktig inspirationskälla för Nilsson, vilket jag återkommer till).

I Nilssons 18-sidiga kommentar till min artikel redogörs för brister hon funnit. Nilsson refererar också utförligt internationell urfolksrätt. Jag fokuserar här några av de saker som tas upp i kommentaren, centrala också i avhandlingen, däribland att en ”samisk förståelse av självbestämmande” (s. 341) kan och bör sökas i renskötseln och dess produktionsmässiga organisering genom den familjebaserade sijten – och hithörande sydsamiska nyckelbegrepp. Det handlar i första hand om de ”beskrivningar” (D) av det ”samiska samhället” som Nilsson ger – en väldigt ensartad och insnävad renskötseldominerad verklighetsbeskrivning – och som jag frilagt med hjälp av VDP-analysmodellen. I anslutning till detta återkommer jag till det breddade perspektiv jag efterlyste i min artikel – att en studie av samers kamp för självbestämmande sedan 1900-talets början bör inkludera andra sociala kategorier i Sápmi – en uppfattning som Nilsson i sin kommentar avfärdar som onödig i den typ av studie som hon gjort. Annat som Nilsson tar upp i sin kommentar, exempelvis det faktum att vi sedan 2011 enligt regeringsformen, har två ”folk” i Sverige, är intressant på många sätt, men är något jag ska återkomma till i ett annat sammanhang. Detsamma gäller hur urfolkismen som ideologi förhåller sig till den internationella urfolksjuridiken.

Jag inleder med en kort kommentar om att Nilsson i min text anser sig ha hittat ”påståendet”, ”att det inte förekommer skilda epistemologiska och ontologiska positioner baserade på levda klass- och etnicitetserfarenheter” (s. 339). Men något sådant har jag inte påstått. Jag utesluter *inte* att det bland kanske uppemot 55 000 samer finns (och tidigare funnits) personer som har, eller uppfattar/uppfattat sig ha, en kunskapssyn och verklighetsuppfattning som avviker/avvikit från den som många andra svenskar har/har haft. Jag kan också tänka mig att det i extra hög grad torde gälla renskötande samer, genom sitt beroende av så kallad erfarenhetsbaserad kunskap och renskötselns villkor. Vad jag ifrågasatte är *generella påståenden om att samerna som urfolkskollektiv* har en särskild kunskapssyn och verklighetsuppfattning. I sin kommentar deklarerar Nilsson återigen att urfolk – exempelvis det samiska – ”har en särskild epistemologi” (s. 342). Urfolk förklaras också som folkkollektiv ha ”egna rättsuppfattningar” (s. 343) och ”egna normsystem” (s. 339). Jag efterlyser som framgått empiri som visar att det förhåller sig på detta sätt. Till dess att dylik empiri presenterats så utgår jag från att den stora majoriteten individer som sedan början av 1900-talet identifierat sig som samer har haft kunskapssyner, verklighetsuppfattningar, rättsuppfattningar och normsystem som i stora drag liknat de som funnits hos andra svenska medborgare.

Enligt Nilsson bör svaret på varför samernas självbestämmandekamp inte varit särskilt lyckad sökas i renskötselns traditionella organisationsform – den familjebaserade sijten – och att dess relationellt grundade värderingar fångade

i ett antal sydsamiska begrepp inte fått tillräckligt genomslag i självbestämmandekampen. Men varför ska svaret sökas här? I sijten? Renskötande samer har ju länge utgjort en minoritet bland de svenska samerna. De senaste decennierna har kanske endast 5–10 procent varit direkt involverade i renskötelsen. Det enkla svaret är att Nilsson under avhandlingsarbetet, som det förklaras, lät sig inspireras av några rader i *Samernas vilja*, utgiven 1986 av Svenska Samernas Riksförbund (SSR), redigerad av dess ordförande, Ingvar Åhrén (Åhrén 1986). I ett av bokens avsnitt, som av Åhrén beskrivs som "ideologiskt till sitt innehåll", betonas sijtens betydelse (citatet finns återgivet i Nilssons avhandling på s. 17):

Samerna har genom historien värnat om sitt land och sin kulturs integritet byggd på ett outplånligt samband mellan människan och miljön i Sámiatnam. Sii' da-systemet är ett uttryck för denna relation och för en samisk samhällsordning med fasta rättsprinciper. Ur sii' da-systemet kan den nuvarande samebyorganisationen härledas. Samernas rätt till land och vatten bygger på sii' da-principens utnyttjande och fördelning av sameområdets resurser.

Det är alltså hos SSR, den svenska rennäringens intresseorganisation sedan 1950, och den ideologi som dess ledning formulerade 1986, som Nilsson hittade inspiration i sin studie av samernas kamp för självbestämmande. Mot denna bakgrund är det knappast förvånande att jag, i min analys av Nilssons doktorsavhandling, hittar ideologiska inslag.

Nilssons doktorsavhandling illustrerar alltså – för att återknyta till det jag inledningsvis skrev om FN:s urfolksdeklaration och urfolkens annorlundahet – hur forskare i och genom sina studier ideologiskt bidrar till befästa samernas annorlundahet visavi "majoritetssamhället" (Nilsson 2021).

Problemet med detta är att majoriteten av de individer som funnits/finns i "det samiska samhället" i mer än hundra år levt på annat än renskötelse. De har som andra svenska medborgare i Sápmi levt på småbruk, jakt, fiske och lönearbete – det sistnämnda så klart successivt allt viktigare under 1900-talet. "Det samiska samhället" och en stor majoritet av dess individer var/är alltså, och nu handlar det alltså om "D" (verklighetsbeskrivningar) i VDP-triaden, *inte* medlemmar i samebyar. Mycket skulle kunna skrivas om denna kategori samer – de sedan 1800-talet assimilerade samerna – men jag nöjer mig här med att konstatera att en rimlig hypotes är att vi bland dessa inte hittar de urfolksannorlunda samerna, de som kan bidra till att befästa samers urfolksstatus idag.

Nilssons doktorsavhandling handlar om de, som hon skriver i avhandlingen, "idéer *samerna i Sverige* [min kursivering] har formulerat om vad samiskt självbestämmande är för något, hur det kan implementeras, dvs. vilka organisatoriska lösningar eller förslag som föreslås och vad som konstituerar den samiska grupp som också ska ta del av detta självbestämmande" (s. 6).

I hennes kommentar i *Statsvetenskaplig tidskrift* skrivs apropå syftet att avhandlingen "...belyser de skärningspunkter och svårigheter som urfolks självbestämmande ger upphov till, såväl i relation till de befintliga demokratiska institutionerna som *internt i det samiska samhället* [min kursivering] genom uppbyggandet av en ny demokratisk institution som Sametinget" (s. 338). Och några sidor längre fram om syftet, och dess utgångspunkt, som "...är att samerna är erkända som ett folk med en rätt till självbestämmande i Sverige och min forskningsfråga är vad det kan betyda mer konkret utifrån politisk teori och internationell rätt, och *en samisk förståelse* [min kursivering] av självbestämmelse" (s. 341).

När det gäller de idéer som "samerna i Sverige har formulerat" rörande självbestämmande så baseras avhandlingen i hög grad på åsikter som funnits inom den så kallade "samerörelsen" och dess ledare och de studier som gjorts om denna/dessa. Det rör sig om historisk/statsvetenskaplig forskning som enligt min mening "folkifierat" samerna på ett bekymmersamt sätt. Jag efterlyser alltså hos Nilsson en kritisk diskussion om de tidiga sameledarnas uttolkningar av vad samerna som etnisk kategori hade för politiska uppfattningar, krav (och kunskapssyner, verklighetsuppfattningar etcetera). Jag menar inte att det är en lätt uppgift, men desto större anledning att formulera sig försiktigt när det kommer till utsagor om de åsikts-idé-värderingsspann som funnits bland "samerna i Sverige". Vad gäller formuleringar av typen "en samisk förståelse av självbestämmande", liksom närliggande begrepp som "samisk rättsuppfattning", "samiska idéer" etcetera, så vore mycket vunnet om Nilsson istället hade skrivit "förståelser vanliga bland samerna", "rättsuppfattningar vanliga bland samer" etcetera, då det tydliggjort att det inte funnits/finns *en* förståelse, än mindre att alla samer överhuvudtaget har/har haft någon förståelse av samiskt självbestämmande. I stället för att postulera att det funnits/finns "en samisk förståelse av självbestämmande" så blir det en empirisk fråga: vilka slags förståelser av samiskt självbestämmande har det funnits/finns bland samer och i vilken utsträckning har denna problematik engagerat/intresserat de som identifierat sig som samer?

Nilsson är medveten om självbestämmandefrågans komplexitet och konfliktfyllda dimensioner. Det rör sig alltså om självbestämmande i svenska delen av Sápmi, omkring 50 procent av Sveriges yta. Hon skriver: "Den historiska konflikt gällande ett ökat samiskt självbestämmande som funnits mellan *staten och det samiska samhället* [min kursivering] i drygt hundra år är i allra högsta grad fortfarande aktuell." Ja, det stämmer. Och följaktligen, tänker jag mig – vilket jag för fram i slutet av min artikel – behöver en studie av samernas kamp för självbestämmande, särskilt som den av Nilsson beskrivs som konfliktfyllt och mindre lyckad, *inkludera analyser av hur andra människor i Sverige, i synnerhet i Norrland, uppfattat samernas kamp för självbestämmande* (historiskt och med beaktande av de månghundraåriga assimileringprocesserna

och de därpå uppkomna oklara/mångfaldiga etnicitetssubjektspositionerna). I sin kommentar avvisar Nilsson detta. Det är, som det verkar, inte nödvändigt när samernas självbestämmandekamp ska studeras. Jag delar inte denna uppfattning.

I Nilssons politikvärld framstår "staten" som en maktresursstark abstraktion utan politiska förbindelser med medborgarna i Sverige/Norrland/Sápmi – inbegripen i en politisk kamp med det "det samiska samhället". Men efter det demokratiska genombrottet 1918–1922 så har givetvis den nationella politiken delvis sprungit ur/beaktat medborgarnas åsikter/värderingar/normer om stort och smått – utomordentligt förenklat uttryckt – däribland frågor som rört rennäringen, samebyarnas rättigheter och de över tid allt mer skärpta kraven på självbestämmande.

Hur uppfattades exempelvis Sametingets gruvpolicy 2014, för att ta ett tidsnära exempel, där huvudbudskapet var, som det sammanfattades i en bok där Nilsson var en av tre redaktörer (Lantto & Mörkenstam 2016), "...att alla naturresurser såväl ovan som under jord i Sápmi tillhör det samiska folket"? En rimlig hypotes är att dylikt bör ha uppfattats som potentiellt konfliktskapande, av en del samer och icke-samer i Sápmi och att det givetvis var/är något som många politiker på olika nivåer uppfattat vilket i sin tur påverkat partiets ställningstaganden och ageranden. Sannolikt har det också – som redan på Elsa Laulas tid – funnits samer som varit osäkra/skeptiska/kritiska till en radikal etnonationalistisk samepolitik. Kanske har även etniskt präglade konflikter i andra delar av världen, rörande exempelvis territoriella rättigheter fungerat avskräckande?

I Nilssons doktorsavhandling saknas alltså denna typ av bred samhällspolitisk analys av samers politiska kamp för självbestämmande, även om finns intressanta ansatser i denna riktning. Men det stannar tyvärr vid just ansatser. Nilssons huvudresultat är som framgått att kampen för samiskt självbestämmande och självkonstituering försvårats och fördröjts på grund av att samer av olika skäl "glömt" den sijtebaserade relationella rättighetsuppfattningen. Det finns alternativa förklaringar som Nilsson refererar, som också innehåller en annan verklighetsbeskrivning, "D" i VDP-triaden. Den viktigaste handlar om att många samer sedan århundraden tillbaka, men kanske särskilt sedan välfärdssamhällets uppbyggnad påbörjades, valde att satsa på jordbruk/lönearbete framför en osäker framtid inom renskötseln och/eller att förlita sig på samisk etnonationalism. Efter drygt hundra sidors läsning i avhandlingen förs denna alternativa förklaring in av Nilsson då hon refererar några forskare som menar att "samernas jämlika ställning med övriga medborgare när det gäller levnadsstandard och tillgång till socialförsäkring medför att mervärdet av ett ökat självbestämmande är lågt". I slutet av avhandlingen återkommer Nilsson till denna förklaring:

Varför kraven på territoriellt självstyre och exempelvis egen beskattning [i Sápmi] aldrig på allvar varit ett samepolitiskt alternativ anser både Kuokkanen (2019) och Spitzer & Selle (2020) bland annat beror på att samernas inkorporering i välfärdssamhället och den sociala omfördelningspolitik som varit karaktäristisk för de nordiska länderna medfört att den samepolitiska rädslan för att falla sämre ut har varit större än vad man trott sig kunna vinna.

Ja, kanske är det så enkelt, och svårt, då människors övervägande och ageranden historiskt kan vara svåra att analysera. Men denna ansats till förklaring förutsätter, för att kunna prövas på allvar, ett avmystifierande av samers förankring i sijten/renskötelsen; att deras annorlundahet inte postuleras utan att de, som andra människor och sociala kategorier, studeras förutsättningslöst och att analyser och slutsatser förankras i empiri möjlig att värdera för andra forskare. Det innebär också att icke-renskötande samer, och deras tankar och agerande, på allvar bör inkluderas i studierna, liksom de människor som uppfattades vara "svenskar"/"icke-samer". Hur annorlunda upplevdes de och deras livsföring vara? Representerade icke-samer "majoritetssamhället" i negativ, hotande mening? Den svenska statens samepolitik måste också belysas utifrån detta icke-renskötande samiska perspektiv. Kanske hade välfärdspolitiken ett betydande stöd bland många svenska samer?

Avslutningsvis några ord om de felaktigheter som Nilsson hittat i min artikel. I en vetenskaplig text ska det helst inte finnas några felaktigheter, och ibland blir det ändå fel, som i ett citat ur Nilssons avhandling. Ordet "men" har blivit "min". Jag beklagar denna felskrivning. Citat ska vara korrekta. Vad gäller Nilssons positionering visavi urfolksmetodologi (UM) så vidhåller jag att hennes doktorsavhandling genom sitt fokus på renskötande samers kunskapssyn, verklighetsuppfattning, erfarenhetsbaserade kunskap och sydsamiska begrepp, är ett tydligt exempel på en helt central tankegång inom UM.

Nilsson menar även (s. 348) att jag i ett citat i min artikel (s. 301) avsiktligt tagit bort ordet "inte" för att få stöd för min tes att UM fått ökat inflytande i sameforskningen under 2010-talet. Det är en grov och oriktig anklagelse rörande mitt citat och referat ur/av en text Nilsson medförfattat rörande Sametingsvalet 2017. Jag har *inte påstått*, vilket Nilsson alltså hävdar, att Sametingsstudien med den aktuella enkäten faktiskt beaktat samernas epistemologi, däremot framgår tydligt att det hade varit idealet (men att det av olika skäl inte var möjligt i denna enkätstudie). Det rör sig alltså om en passage där jag noterat att en av två Sametingsvalsstudier, den som rörde 2017 års Sametingsval, publicerad 2021 (den första rörde 2013 års Sametingsval, publicerad 2016), tillfogats en formulering om samernas "egen epistemologi". Det intressanta är förändringen över tid, men också att urfolket samer kollektivt tillskrivs en särskild kunskapssyn. Att ordet "inte" saknas förändrar inget i sak utan det intressanta

och viktiga i sammanhanget är ju att det i den senare boken *överhuvudtaget* ordades om "samernas egen epistemologi".

Jag menar att det nu är dags för tongivande delar av svensk humanvetenskaplig forskning att bredda forskningen, empiriskt och teoretiskt-metodologiskt. Jag efterlyser exempelvis forskning om "obemärkta" samers tankar, värderingar och livsvillkor (inklusive befolkningsdemografiska data) vilket i sin tur bör kontrasteras mot de uttolkningar av de samefolkliga behov och krav som kända sameledare gjort genom historien. Kanske har det stora flertalet samer inte alls velat ha samiskt självbestämmande i Sápmi, varken idag eller under 1900-talets början? Men om detta vet vi mycket lite eftersom självbestämmandekampen ännu inte studerats systematiskt utifrån ett dylikt perspektiv. Här finns även goda möjligheter att anknyta till den socialhistoriska underifrån-traditionen som finns i svensk forskning om samer, såväl den inomvetenskapliga som den mer populärvetenskapliga. Jag tänker exempelvis på etnologen Per Moritz (1990) doktorsavhandling *Fjällfolk. Livsformer och kulturprocesser i Tärna socken under 1800- och 1900-talen* och boken *Kåikul-Gåjkul. En skogssameby i förändring*, resultatet av ett lokalt gräv-där-du-står-projekt.

Litteratur

- Broch Johansen, Siri, 2015. *Elsa Laula Renberg. Historien om samefolket store Minerva*, Kårsajoka-Karasjok.
- Hjelm, Jonny, 2023. "Folkifieringen av samer. Etnopolitik och vetenskapliga normer", *Historisk Tidskrift* 143(4), s. 610–620.
- Hjelm, Jonny, 2024. "Samer, självmord och historiska trauman", *Socialvetenskaplig tidskrift*, under utgivning hösten 2024.
- Kroik, Viridi Åsa, 2021. *Dihte gievrje – det vi möter i respekt*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kåikul – Gåjkul: en skogssameby i förändring: omfattar Kåikuls historia från 1700-talet*. Utgivare: Kåikuls byarförening, Luleå 2005.
- Lantto, Patrik & Mörkenstam, Ulf, 2016. "Sametingets historiska och politiska kontext", i Ragnhild Nilsson, Stefan Dahlberg & Ulf Mörkenstam (red.), *Sametingsval. Väljare, partier och media*. Stockholm: Santérus förlag.
- Moritz, Per, 1990. *Fjällfolk. Livsformer och kulturprocesser i Tärna socken under 1800- och 1900-talen*, Umeå: Umeå universitet.
- Nilsson, Ragnhild, 2021. *Att bearbjudas: Om samiskt självbestämmande och samisk självkonstituering*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Åhrén, Ingvar (red.), 1986. *Samernas vilja*, Skriftserie utgiven av Svenska Samernas Riksförbund (SSR), Sápmi 4.
- Åhrén, Mattias, 2016. *Indigenous Peoples' Status in the International Legal System*. Oxford University Press.
- Åhrén, Mattias, 2023. "The relevance of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples to vibrant, viable and sustainable Sámi communities", i Dorothée Cambou & Øyvind Ravna (red.), *The Significance of Sámi Rights. Law, Justice, and Sustainability for the Indigenous Sámi in the Nordic Countries*. London: Routledge.